

Az örömet okozó szövegek olvasásakor, írja Roland Barthes, nem saját subjektivitását, hanem saját individuumát leli föl, vagyis azt az adottságot, amely a saját testét elkülöníti a többi testtől, és megadja neki saját

54 Finta Gábor

PÁRBESZÉD A Dunánál

Petri és József Attila

(mely kulturális) és a gyönyör (mely nemkulturális) ellentmondásos játékát.¹ Úgy vélem, Barthes elgondolása nagyon jól leírja azt a viszonyt, ami Petri költészetében a versek centrumában levő, gyakran az életrajzi szerzővel azonosíthatónak látszó „én” és a szövegekbe íródó intertextusok, illetve a megidézett szerzők közötti kapcsolatot jellemzi. Az *Amíg lehet* című kötet odafordulás-versei közt találunk példát személyes megszólításra („Kedves Mihály s Dezső”), melynek alapja a biografikus szerzők hasonló élethelyzete, szövegrészek versbeemelésére („tudom holott: / az *Ismeretlen Úr* / egy szóval sem marasztal”), allúzióra („nincsen se jövőm, se tavaszom, se hazám”), és az intertextuális írás más alakzataira. A *Dunánál* című vers, mely címében is József Attila ódáját idézi, különösen alkalmasnak látszik a kérdés vizsgálatára.

A Petri-vers élőbeszédszerű mondatainak intonálhatósága és központozása között a szöveg egészét tekintve nincs feszültség, így az első sor sorkezdő *szép* szavát nem a Duna, hanem a „nagy” jelzőjeként érthetjük, vagyis nem úgy, mint amely a szemléllőre tett esztétikai benyomást rögzíti, hanem a tágasság képzetét ironizálja a *jó nagy* értelemben, megfosztva egyben a folyamatot a szép-séghez rendelhető értékvonatkozásoktól. Jóllehet az „ez” mutató névmás az azonos című József Attila-vers felütésének szemléllődő lírai helyzetére játszik rá, a verskezdet távolságtartását a második tagmondat és a következő két sor magyarázza, ami a lírai beszélő pozícióját nem a szemléllő, hanem a gondolkodó, emlékező én felől határozza meg, a személyesség érzetét pedig felerősíti az E/1 személyrag („rokonomat”).

A Petri-vers címe és felütése ugyan nem hagy kétséget afelől, hogy az olvasásban a szövegek közöttiség alakzatainak értelemképző funkciója lesz, a szövegek párbeszédét a hatodik sor aposztrófája, a József Attila-vers

szerzőjének személyes megszólítása teremti meg, méghozzá azzal a kép-telennek tűnő állítással, hogy „Duna nincs már.” A névelő hiánya az előző sor „elúszott a Duná”-jával szemben a tulajdonnév fogalomszerű olvashatóságát valószínűsíti, és így mindazon dolgok pusztulását jelöli, melyeket értékként a József Attila-vers a folyamhoz rendelt. A Petri- 55 versben a Duna nem a város szennyését mossa mint édesanya, antropomorf jellemzői megszűntek, az első három sor halált és háborút idéző képei így a folyamra lesznek vonatkozathatóak, azonban az ironikus szójáték („elúszott”) következtében, mely visszautal a Dunán úszó hullák képére a második sorban, annak tragikuma nélkül. A tragikumot egyébként is csak a megidézett történelmi példák asszociálhatják az olvasóban, a verssorok tényközlő, alulretorizált jellege ezt nem jelzi, sőt, mintha a kivégzettek és az állati dögök egy szintre helyezése éppen a hagyományos értelemben vett tragikum ellen dolgozna. Nem azért, mintha a vers nem rendelne hozzá érezhetően értékindexet az elmúlthoz, hanem azért, mert a tragédia hőséneke pusztulása a tragédia szemléllőjére (olvasójára) nézve nem jár együtt semmilyen felemelő, katartikus hatással. Az „elúszott” (stiláris) helyiértéke, valamiféle banalitás képzetét keltve, a versben előre utal a második rész *újjgazdagjaira*.

A Duna ugyanakkor nem a világháború eseményei következtében *úszott el*. Az utólagos történelmi értékelés felől ugyan nem, de a vers háborút idéző konkrét képei felől azok még illeszkedhetnek a József Attila-vers „ölték” képébe, jóllehet annak egyenrangúsító dikciója nélkül („öleltek, tették, ami kell”), a pusztán negatívumban artikulálódva. A *jött Bős-Nagymaros* antropomorfizmusa arra az emberi tevékenységre utal, mely magát a Dunát szüntette meg – úgy, ahogy azt József Attila ismerte. A „dinnyehéj” és a „szenny” ugyan újra a József Attila-versre utal, de az „ipari szenny” már nem a Duna antropomorf karakterével hozható összefüggésbe (*mosta*), hanem az eredet megjelölése nélkül (vö. *a város szennyését*), az „ipari” jelzővel egy dehumanizált világ jelölője lesz. A *gyorsforgalmi út* szemléllődésre, a *sorsomba merülésre* alkalmatlan. Ezért a pontosítás: „A Te Dunád már nincs.” Vagyis nem akként van, így József Attila felől nézve „[n]em lehet”, a versbeli beszélő felől nézve pedig „nem érdemes már odamenni”. A versben ez indokolja a beszélő távollétét (*oda*), ...ami egyben (történelmi távlatból) át is értékeli az első sor megfigyelő helyzetét.

A második szakasz több szempontból az elsőhöz hasonlóan építkezik, és sokféleképpen teremt vele szövegközi kapcsolatot. Az első sor totalizáló kijelentése („Dunaalmás sincs már”) az első szakasz hatodik sorára utal vissza annak bejelentésével, hogy ha a természet és az ember harmóniáját is allegorizáló

folyamot az ember egyoldalúan felszámolta, akkor ennek szükségszerű következménye, hogy akként, ahogy volt, az emberi lakhely, „a város” (József Attilánál, Petrinél Dunaalmás) megszűnjön, és ezzel a József Attila-vers nyitányát lehetővé tevő emberi (lét)helyzet is utánalkothatatlaná válik. Az emberi lépték megszűntét jelzi az „ahol / (ésszerű mértékben!) / duzzasztották a vizet” utalása az első szakasz Bős-Nagymaros képeire. A Duna menti település pedig paradox módon épp az elől biztosít „menedéket”, ami miatt a Duna „elúszott”, a nem emberi léptékű, dehumanizált (ipari) világ elől, anélkül azonban, hogy a weekend falu lakóit a kulturális hagyomány örökösének tudná a versbeli beszélő („Úri tahók.”).

A szövegben megszólaló éntől személyesen ismert világból már csak egyetlen dolog „olyan, amilyen volt”, a temető, mely megint a József Attila-verset idézi, az első szakasz utolsó strófájának utolsó szavát: „Az idő árján úgy remegtek ők [a habok], / mint sírköves, dülöngő temetők.” Vagyis a folyam az idő árjaként jelenik meg, megelőlegezve az utolsó szakasz tematizációját, mely szerint a Duna „múlt, jelen, s jövőendő.” A Petri-vers temető képe azonban csak a múltat idézi (Duna már nincs), mely a beszélő számára a József Attila-vers második szakaszának vége szerint is jelen van az emlékezetben. A Petri-vers azonban Csokonai Lillájának, Lilla sírjának említésével ezt nem a bergsoni időhöz köti, a temető a kulturális emlékezet jelölője lesz. A sír szóhoz fűzött lábjegyzet viszont arra utal a „húzóágazat” szóval, mely a sírkőrablást nem a személyi haszonszerzés, hanem a gazdasági fejlődés perspektívájába állítja, visszautalva egyben Bős-Nagymarosra, hogy a múltjától elidegenedett társadalom a kulturális emlékezetet is felszámolhatja, illetve, mivel a lábjegyzet felől olvasva a sír szót a vers azt jelölőként úgy működteti, hogy a referenciát a jelölt kijelölése elé helyezi, az iparszerű sírrablás annak a lehetőségét valószínűsíti, hogy a cselekedetben a cselekvés tárgya mint a kulturális emlékezet jele már nem felismerhető.

A harmadik szakasz „ésszerű” szava visszaal a második szakasz zúgójára, ahol a Dunát ésszerű mértékben duzzasztották, egyben újból felidézve ezzel az első szakasz Bős-Nagymarosát. Így a vers ellentétező logikája szerint joggal vonja le a tanulságot a versbeli beszélő, hogy „[é]sszerű megbékélésre semmi remény.” Az első szakasz ugyan elsősorban a költő József Attilát vonta be a vers terébe, az aposztrofé, illetve a megszólítás közvetlensége („Kedves Attila”) a konkrét biográfiai személyt is megidézi, mint ahogy a „Mayával” kitétel sem akar kétséget hagyni afelől, hogy a vers beszélője Petrivel azonosítható. Így az utolsó szakasz második sorában szereplő „Duna-konföderáció” kapcsán jogosan idézhető József Attila saját verséről tett értelmező kijelentése, mely szerint azt, amit erről gondol,

már elmondta *A Dunánál* című versében. Úgy tűnik, mintha a Petri-vers harmadik szakasza József Attila szövegének ilyen irányú jelentésintencióit gondolná újra az első két szakasz tanulságai felől.

Kétségtelen, hogy a József Attila-vers harmadik részének első két sora legalább annyi támpontot ad a vers személyes életút felőli olvasására („Anyám kún volt, az apám félig székely, / félig román, vagy tán egészen az.”), mint Petrié, ami valóban felerősítheti a tematikus-biografikus jelentésalkotás azon lehetséges módozatait, melyek az életrajzi olvashatóság felől kísérlik meg referencializálni a szövegbeli beszélő személyes életsorsra tett utalásait, mintegy a biológikumban ragadva meg köz és egyén a versben később tematizált viszonyát. Az ilyen szempontú megközelítés azonban figyelmen kívül hagyja a szakaszkezdő sorok (és a korábbi, hasonlóan értelmezhető utalások) referencializálhatóságát megkérdőjelező szöveghelyeket (részben az „Anyám szájából édes volt az étel”, és egészében az „apám szájából szép volt az igaz.” sorok). A „vagy tán egészen az” bizonytalansága először felidézheti az olvasóban az irodalomtörténeti tudást, az „apám szájából szép volt az igaz” sor pedig bizonyosan ellehetetleníti az ilyen olvasásmód egész versre kiterjeszhető érvényességét.

A szövegben tehát a(z empirikus szerző személyétől elváló, referencializálhatatlan) személyes múlt intim emlékeinek előszámlálása után a bergsoni időben megszólaltatott emlékezet keretén belül tudhatja a versbeli beszélő egynek magát először az ősökkel, majd a világgal. Vagyis azt mondhatjuk, hogy az önmagát a személyes életsors, a szubjektivitás felől megérteni akaró én (a biografikus jelentésalkotás felől nézve a fentiek alapján eleve konstruált, retorizált) szólama tágul egy, az integráns szubjektivitás felől meg nem érthető hang szólamává. Ugyanis míg a harmadik rész első szakaszában az identifikációra tett kísérlet a személyes lét megértését a biológikumhoz és az eredet meghatározhatóságához köti, addig a nemzethez tartozás az utolsó előtti szakaszban nem a származás logikájából következik: „Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa – / török, tatár, tót, román kavarog / e szívben...”

Innen nézve a versben megidézett személy- és népnevek nem pusztán a nemzeti vagy osztályantagonizmus példáiként állnak.³ Az első szakasz eredet, azaz végső soron a szubjektivitás felől elgondolt énje az utolsó előtti szakaszban a szöveg tropikus működéséből fakadóan az idézett részben az ellentétek olyan egységében oldódik fel, mely már az előtt előhívja az olvasó válaszát, mielőtt a műfaji⁴ kötöttségből eredően didaktikus irányultságú (a tanulságot a jövőbeli helyes cselekvés tekintetében levonó) harmadik rész utolsó szakasza tematizálná azt. A József Attila-vers tehát

a biológikumhoz kötött, eredethatározott ént is retorizált, diskurzushoz kötött formában feltételezi, mondja újra, a műfaji hagyományt pedig oly módon újítja meg, hogy a „helyes magatartás” utolsó szakaszbeli ismertetésének előfeltétele az utolsó előtti szakaszban éppen az erre a 58 felismerésre ráépülő modalitás.

„[Sz]erb, zsidó kereskedők, bunyevác parasztok éppúgy akadnak [Petri] ősei között, mint sváb, szlovák, morva telepések”,⁵ ami a biológiai eredet felől is igazolhatná a József Attila-vers zárlata jövőképének tartathatóságát. A Petri-vers Duna-konföderációval kapcsolatos következtetése azonban a származás romantikus poetizálása helyett a maga jövőképét az első és a második szakasz dichotómiájára, Bős-Nagymaros és a Duna menti (ésszerű mértékben duzzasztott) zúgó képének ellentétére építi („Ésszerű megbékélésre semmi remény.”), vagyis a szöveg- és jelentésképzés nyelvi technikái itt is a rekurrencia elvére épülnek. A József Attila-versben az emlékezés oldja békévé a harcot, a Petri-versben azonban csak a versbeli beszélő emlékezik, a közösség, mellyel (részben) ugyanezért nem vállal közösséget, nem. Az ésszerűség, a racionalitás hiánya pedig már magában hordozza a hetedik sor „nemzeti tébolydák” képét, melyek a konföderáció közösségi eszméje helyett a nemzeti individualizmust teszik meg a maguk eszményévé.

Ha Tverdota György és Németh G. Béla József Attila ódájának műfaji tradícióhoz való viszonyáról folytatott vitája azzal a tanulsággal szolgált, hogy *A Dunánál* a klasszikus ódát annyiban újítja meg, hogy köz és egyén viszonyát a bergsoni idő keretein belül vizsgálva jut el a jövőbeli helyes cselekvéssel kapcsolatos következtetések levonásáig, akkor arra is felfigyelhetünk, hogy ilyen értelemben a Petri-vers is kapcsolódik ehhez a hagyományhoz. Erre azonban nem a József Attila-verset követő hármastagolódás és az óda műfaját (legkevésbé sem rigorózan) idéző szerkezeti ív jellemző leginkább, hanem az a travesztikus viszony, melyet a „De azért...!” felkiáltás is jelez: a versbeli beszélő a műfaji kötöttségek okán várható zárlattal éppen ellentétes következtetésre jut. Innen nézve nyilván jelentősége van annak, hogy ez a konklúzió Horatius talán legismertebb ódájának kifordításán alapszik.

A Petri-vers és kivált a záró szakasz (irodalmi) múlthoz való viszonya egyébként is meglehetősen rétegzett. A középső rész Csokonai- és Lilla-utalása a „Hagyjunk már föl végre a reménnyel.” felszólítás felől poétikai indokolttságot nyer, a hit és perspektíva nélküli élet, illetve a versbeli beszélőnek a maga pozícióját a közösséggel szemben meghatározó beszédhelyzete pedig mintha Ady *Koldus hívésnek átka* című versét idézné: „Nem hiszem, hogy építő vágyam / Hívő lángjával újra égjen, / [...] próbálják megint feledni / Gondolat, Szépség csúnya vesztét, / hogy legyen megint,

mi elpusztuljon, / S a koldus hívést újra-kezdjék.”⁶ A legjelentősebb különbség az „ők” felől nézve talán az, hogy a Petri-vers *úri tahói* nem próbálják meg feledni gondolat és szépség csúnya vesztét, erről ugyanis nincs tudomásuk.

Az utolsó szakasz intertextuális utalásai azonban – részben 59 legalábbis – mintha aláásnák a versbeli beszélő jövőre vonatkozó kijelentéseit. Saját álláspontját éppen a kulturális emlékezet fenntartása, az ahhoz való sajátos viszony kialakítása, aktualizálása mentén alakítja ki, így a „Hagyjunk” többes szám első személyű felszólítása, mely, amennyiben a közösségi költészet hagyományai felől is értelmezhető, ellentmond az eddigi távolságtartásnak, ami pedig a zárlathoz olyan jelentésintenciót is hozzárendelhet, hogy ameddig a közösség tagjai közt van olyan, aki ezeket az utalásokat érti, addig mégis van remény. Csak jövő nincs. Mivel azonban a zárlat az *úri tahók* Horatius értelmezésén alapszik (amennyiben a kulturális hagyomány nem ismeretéről tanúskodik, ez pedig a szövegben eddig az *úri tahók* (és a *temető-fosztogatók*) jellemzője volt), közel sem bizonyos, hogy azonosítható a versbeli beszélő személyes állásfoglalásával. Azt is mondhatjuk, hogy a látszólag kijelentő móduszú vers végkövetkeztetése a szöveg intertextuális írásmódja következtében úgy őrzi meg, vagy talán inkább teremt meg a maga pluralitását és jövőre nyitottságát, hogy azt a befogadás módozatainak teszi függvényévé. Ilyenformán pedig az első két szakasz identikusnak tűnő beszélője is megtöbbszöröződik.

¹ Roland Barthes: *A szöveg öröme* = Uő.: *A szöveg öröme*, Osiris, Budapest, 113.

² Vö. pl. Kappanyos András: *Én itt egész jól. Én-narrációk Petri költészetében*, *Alföld*, 2001/5, 58-61.

³ Tverdota György: *József Attila*, Korona, Budapest, 1999, 167.

⁴ Műfaji szempontból a vers recepciójában sokáig Németh G. Béla tanulmánya volt mértékadó, mely szerint József Attila verse a klasszikus (pindaroszi) óda megújítása volna. (*A klasszikus óda megújításának mesterpéldája. József Attila: A Dunánál* = Uő.: *7 kísérlet a kései József Attiláról*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982, 207-228.) Németh G. Béla értelmezését Tverdota György is elfogadta, később azonban arra a következtetésre jutott, hogy ha „szorosan és laposan arra összpontosítjuk figyelmünket, hogyan épül föl *A Dunánál* makroszerkezete, akkor le kell szögeznünk, hogy – amennyiben a szavaknak van értelmük – az óda hármastagolásában nem játszik szerepet az antikvitásból átöröklött antistrofikussal, epodosszal lezárva. Az I. vers nem strófa, a II. vers nem antistrofa és a III. vers nem epodosz. Nincs jelen a formaképzésben a pindaroszi műfaji konvenció. [...] *A Dunánál* tehát, legalábbis szerkezeti felépítés tekintetében, nem újítja meg a pindaroszi ódát. [...] *A Dunánál* klasszicizálása, hagyománykövetése, műfaji rigorozitása korántsem olyan mértékű, mint azt Németh G. Béla nyomán korábban feltételezni merészeltem. A hármastagolás lazább, az egyes versek helye nincs olyan pontosan kijelölve, mint ezt az idézett tanulmány sugallja.” (*A Dunánál* ciklusszerkezetéről, *Irodalomismeret*, 2000/2-3,

<http://www.c3.hu/~iris/00-23/tverdota.htm>.) A műfaji rigorozitás kérdését illetően egyetértek Tverdota Györggyel, a rigorozításra azonban maga a hagyomány sem szolgáltat alapot, hiszen például Pidarosznak is vannak olyan ódái, melyekben elmarad az epodus, a műfajnak pedig a későbbiekben megannyi variációja alakult, és ez minden bizonnyal igaz a

- 60 „formai, hangnemi, tematikai” (Tverdota György: *József Attila, 1936. május* = Uő.: „szublimálom ösztönöm”. *József Attila versek elemzése*, Universitas, Budapest, 2006, 258.) követelményekre egyaránt. Így ennél a műfaji hagyományhoz való viszony szempontjából fontosabbnak gondolom azt, hogy a József Attila versről – a pindarosi hagyománynak megfelelően – elmondható, hogy a pillanatot az emberi lét foglalatává tágítja (vö. Falus Róbert, *Az antik világ irodalmi*, Gondolat, Budapest, 1980, <http://mek.niif.hu/04700/04714/html/falusantik1303.html>), de ezt nem a mítosz, hanem a bergsoni emlékezés módján teszi (vö. Tverdota György: A Dunánál, *az emlékezés verse* = Uő.: *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzése*, Osiris, Budapest, 2005, 170.). (Jelen dolgozat József Attila-vers értelmezése támaszkodik a következő írásra: Finta Gábor, *Ady és József Attila. Az én távlatai = Véges végtelen. Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*, szerk. Finta Gábor, Sipos Lajos, Akadémiai, Budapest, 2006, 160-161.)
- ⁵ Digitális Irodalmi Akadémia, <http://www.pim.hu/object.3FE2E57F-4E3A-40E9-AE56-73BE05E54C76.ivy>.
- ⁶ Ady Andre *Összes versei*, II, szerk. Láng József-Schweitzer Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1989, 618. (Az eredetiben „elpusztuljon”; az ígékötőt a jegyzet szerint a szerkesztők verstani megfontolások miatt hagyták el.)

Nyughatatlan életútjának lezárulása után nyugtalan utókor várt József Attilára. Már életében szélsőséges vélekedések vették körül – nem ok nélkül –, politikai, esztétikai, ideológiai és személyes viharok dúltak körülötte: kialakulásuknak nem egyszer ő maga volt a kiváltója. Halála után először a bűnbakkeresés, majd a kétirányú kisajátítás, a rövid nyilas (részben anti-)receptiókezdemenyezés és a hosszú kommunista irodalompolitika ejtette túsul; s életútja, származásának társadalmi

összetevői már-már erőteljesebben számítottak, mint versei. Voltak olyan évtizedek, amelyekben éppen ezért nem lehetett nem politikai erővonalak nyomán közeledni hozzá, bár valószínű, e tény sokáig homályban maradt azon rajongói előtt, akik inkább a poézison túli szempontok alapján értékelték néhány kiragadott versét. És a nyílt beszédre alkalmatlan társadalmi-irodalmi valóság miatt így fordulhattak felé azok is, akik úgy gondolták, hogy világnézeti, ízlés- és mesterségbeli s főként nyelvi különbségek miatt túlreprezentált élete és munkássága, amelyek ráadásul a számukra érvényes hagyománytól egyébként is erősen eltértek; a helyzet lényegéből adódóan persze ez utóbbi vélekedés sokáig nem jelenhetett meg a nagy nyilvánosság előtt, s kimondásához még ma is elég nagy bátorság szükséges. A diktatúra irodalmi vetülete ugyanis – talán fennállásának utolsó néhány éve kivételével – mindvégig felszínen tartotta a kiválasztottság és érintetlenség dogmáját, a stilizált, féligazságokkal körüldobált portrét és életművet, mindazt, amit magának is megkövetelt. Evvel pedig éppen azoktól a befogadói találkozásoktól fosztotta meg a szerencsétlen sorsából, vagy annak ellenére élete végén nagy költészetet létrehozó József Attilát, amelyek következtében kvalitásai és korhoz kötöttségei egyaránt végérvényes, bár nem befejezett feldolgozású helyre kerülhettek volna.

Pedig kevés magyar író vagy költő életéről, életművéről áll az olvasók, az irodalomtörténészek számára oly átfogó, évtizedes megírásának külső körülményeit is magába foglaló monográfia, mint Szabolcsi Miklós többkötetes József Attila-életrajza. Amit megtámaszt – nem egyszer persze opponálva – egy többszörös, több sajtó alá rendező nevéhez fűződő tudományos (kritikai) kiadássorozat is: lehetetlen Stoll Béla nevét itt

Buda Attila 61

„ELVEGYÜLTÉM ÉS KIVÁLTAM”

N. Horváth Béla:

A líra logikája – József Attila